

**İRAN EHL-İ HAKLARI ÖRNEĞİNDE; İNANÇ MERKEZLİ
TOPLULUKLARIN SOSYAL YAPILARI OLUŞUMUNDA DİNİ
İNANIŞLARIN ETKİSİ**

**IN EXAMPLE OF IRANIAN AHL-E HAQQ'S; THE EFFECT OF
RELIGIOUS BELIEFS ON THE FORMATION OF SOCIAL STRUCTURES
OF FAITH-CENTERED COMMUNITIES**

*İbrahim KARACA**

Özet

Ehl-i Hak inancı, Sultan İshak tarafından 13. yy.'da kurulmuştur. Ehl-i Hak inancının yayılmasına bağlı olarak oluşan Ehl-i Hak topluluğu, İran'da Ali İlahi, Yaresan, Taife, Taife-i San, Davudi, Abdal Beyi, Ateş Beyi, Gorani gibi adlar ile anılmaktadır. İnananları arasında Türkler, Farslar ve etnik kökenlerine dair belirsizlik bulunan Goraniler bulunmaktadır. Aynı şekilde yazılı kutsal kaynakları olan kelimeler Türkçe, Farsça ve Goranice yazılmıştır. Bu çalışma Ehl-i Hak inancını ve buna bağlı olarak meydana gelen Ehl-i Hak topluluğunu kendisine konu edinmiştir. Çalışmanın amacını ise dini inanışların toplulukların sosyal yapıları üzerindeki etkisi nedir? sorusu oluşturmaktadır. Bu çalışma bu sorunun cevabını aramayı amaçlamaktadır. Bu amaçla 2016-2018 yıllarında bir yılı aşkın bir süre içerisinde İran'da yapılan etnografik alan çalışması bu çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, yapılan saha çalışmasından elde edilen veriler ve ilk elden Ehl-i Hak yazılı kaynaklarından elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ehl-i Haklar, İran Türkleri, Alevilik-Bektaşilik.

Abstract

Ahl-i Haqq faith was founded in 13th century by Sultan Isaac. The Ahl-i Hak community, which is based on the spread of the Ahl-i Hak belief, is known in Iran by names such as Ali İlahi, Yaresan, Taife, Taife-i San, Davudi, Abdal Bey, Ates Bey and Gorani. His beliefs include Turks, Persians, and Gorani, who have uncertainty about their ethnicity. In the same way, the words with sacred sources were written in Turkish, Persian and Goranic. This study deals with the belief of Ahl-i Haqq and the Ahl-i Haqqah community that has emerged as a subject. The purpose of the study is, what is the effect of religious

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, dribrahimkaraca58@gmail.com

beliefs on the social structures of communities? question. This study aims to find the answer to this question. For this purpose, the ethnographic field study conducted in Iran for more than one year in 2016-2018 constitutes the method of this study. The findings of this study were obtained from the data obtained from the field study and written sources of Ahl-i Hak.

Key Words: Ahle Haqs, Turks Of Iran, Alevies-Bektashies.

Giriş

Günümüzde İran siyasi coğrafyasının batı bölgelerinde yaşayan Ehl-i Hak toplulukları, kendilerine özgü değerler sistemi içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Ehl-i Hak kavramı, kelime anlamı itibari ile hakikatin topluluğu anlamına gelmektedir. Bu kavram ve karşılığı, özellikle son zaman araştırmacıları tarafından topluluğa verilen isimlendirmedir. Daha öncesinde topluluk ‘Ali İlahi’ olarak bilinmekteydi. Ali İlahi isimlendirmesi Ehl-i Haklar üzerindeki bilinmezleri daha da karmaşık hale getirmiştir. 20.yy’ın başlarında, Minorsky çalışmalarında bu isimlendirmenin yanlış olduğunu söyleyerek araştırmalara farklı bir boyut kazandırmıştır.

İran’da Ehl-i Haklar hemen bütün İran coğrafyasında dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. İran içerisinde, Kirmanşah, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Tahran, Mazenderan eyaletlerine bağlı bulunan şehirlerde yaşamaktadırlar. Bu yaşam bölgeleri içerisinde özellikle, Tahran, Tebriz, Kirmanşah, Urmiye, Kerend, Serpol Zahap, Kasr-ı Şirin şehirlerini belirtmek gerekmektedir. Ehl-i Hak yaşam bölgeleri genellikle kutsal sayılan ziyaret bölgeleri şekillendirmiştir. Bunun yanı sıra günümüzde sanayileşme ve şehirleşmenin etkisiyle Ehl-i Haklar büyük şehirlerde yaşamaya başlamışlardır. İran’da yaşayan Ehl-i Hakların nüfusları hakkında net bir bilgi bulunmamasıyla beraber yaklaşık 1 milyon olduğu tahmin edilmektedir (Hodabende,1382,s.66).

Ehl-i Haklar üzerine ilk çalışmaları Rus şarkiyatçılar yapmışlardır. Bu kişiler genellikle devlet memuru olup devletlerinin çıkarlarına uygun olarak çalışmalarını yayınlamışlardır. Bu türden çalışmalarda Ehl-i Hak inancının Hristiyanlık eğilimi üzerinde durulmuştur. Bu durum İran da yapılan çalışmalar ile değişmiştir. İran da yapılan önemli çalışmalar arasında, Ceyhunabadi tarafından yazılan *Şah Name-i Hakikat*, Maşallah Suri tarafından yazılan *Surudha-ı Din-i Yarsan*, Nur Ali İlahi tarafından yazılan *Burhan’ül Hak*, Sadık Safızade tarafından yazılan *Name-i Serancam ya Kelam Hazane*, Ivanoff tarafından yayınlanan *Tezkere-i A’la* adlı çalışmalar bulunmaktadır. Bu türden eserler aynı zamanda ilk elden kaynak özelliği göstermektedirler. Bu çalışmalar İnançın kutsal kitabı olarak adlandırılan Serancam’dan kelimeler bulundurmaktadırlar. Bu çalışmaların dışında,

genellikle bu eserler kaynak gösterilerek ikinci elden çalışmalarda Farsça olarak yapılmıştır.

Ehl-i Hak İnanıcı ve Topluluğunun Tarihi

Ehl-i Hak inancı ve topluluğu genel kabule göre H.612 Miladi 1215 yılında Irak-Süleymaniye'ye bağlı Berzence köyünde dünyaya gelen, inananlarca, Sultan İshak olarak adlandırılan efsanevi kişilik tarafından kurulmuştur (Safızade, 1375, s.25; Kubadi, 1374, s.89; Mehdiyani,1392, s.91; Ağaçeri ve İstahri,1392,s. 8). İnanç kurulduktan sonra günümüzdeki halini muhtemelen Safevi devleti zamanında almıştır. Kuruluş yıllarından Safevi devleti dönemine kadar, inanca hem dini hem de sosyal etkiler olmuş ve inanç buna bağlı olarak değişimler göstermiştir.

Ehl-i Hak inancının kuruluş yılları, Moğolların Orta-Doğu seferlerine denk gelmektedir. Bu dönem, orta-doğu da siyasi ve sosyal açıdan değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir zamandır. Moğolların Orta-Asya'dan getirdikleri etnik unsurlar ve bu unsurların kültürleri bölgede hem etnisite hem de kültürel açıdan bir takım sonuçlar doğurmuştur. Şüphesiz bunların başında orta-doğunun Türkleşmesi gelmektedir. Moğol seferlerinin bir diğer sonucu ise, Orta-Asya merkezli oluşan kültürel hareketlilik içerisinde İslam'ın Türk kültürü ile yorumlanmasıdır. Bu duruma bağlı olarak bölgede çok sayıda dini inanış ve topluluk oluşmaya başlamıştır. İşte tam bu sırada ortaya çıkan Ehl-i Hak inancı içerisinde de, bu türden etkiler görülmektedir. Bu etki zamanla daha da aratarak günümüzdeki halini alana kadar devam etmiştir. Sultan İshak'ın yaymış olduğu inanç içerisinde don be don, hulul, gibi aşırı görülen inanışlar kendisinden önceki birkaç dini hareket içerisinde de bulunmaktadır. Orta doğuda Ehl-i Haklardan önce ve sonra ortaya çıkan bu dini akımlar arasında, Kalenderilik, Hurufilik, Nusayrilik, Yezidilik ve Bektaşilik başta gelmektedir. Bu dini akım ve topluluklar içerisinde Ehl-i Haklar ile benzer özellikler gösteren inanışlar bulunmaktadır.

Ehl-i Hak inancı ve topluluğunun inanışına göre tanrının zuhurları veya mazhariyetleri olarak kabul edilen 7 zatın tarihsel kişilikleri bağlamında topluluk ve inanç hakkında tarihlendirme yapmak mümkündür. Tecelli veya mazhariyet cetveline baktığımız zaman, Havendegar, Ali, Şah Hoşin, Sultan İshak, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Ateş Bey isimlerini görürüz (Gocaveri,1387, s.99). Havendegar inancın mitolojik kahramanlarından birisidir ve dünyanın yaratılışı ile anlatılır. Ali, İslam terminolojisinde bulunan tarihsel kişilikle aynı olmakla beraber inananlarca Tanrının Mazharıdır. Ali'den sonra Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey zamanında Loristan bölgesinde yaşamış ve zuhur etmiş olan Şah Hoşin bulunmaktadır. Bu kişi aynı zamanda Hemedan'da yaşamış ve ölmüş olan ünlü Kalenderi, Baba Tahir Uryan ile çağdaştır. Şah Hoşin sonrasında inancın ve topluluğun gerçek kurucusu olan Sultan İshak h.8.yy'da Süleymaniye'nin Berzence köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında farklı görüşler olmakla beraber doğumunun

1215 yılı olduğu genel kabul gören görüştür. Sultan İshak doğduğu bölgeden, günümüzde ziyaretinin bulunduğu Perdiver'e göç etmiş ve inancını yaymıştır. Burada aynı zamanda Ehl-i Hak inancını şekillendirip, inancın ritüelleri ve sosyal yapısını meydana getirmiştir.

Bu dönem İran'da İlhanlı devleti hâkimiyetinin olduğu zamana denk gelmektedir. İlhanlı devleti zamanı İran siyasi ve sosyal durumunun Ehl-i Hak inancı ve topluluğunun ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Bazı araştırmacılar ise Sultan İshak'ın Timur zamanında yaşayıp öldüğünü söylemektedir. Bu durumda da İlhanlılara benzer olarak mevcut bulunan siyasi ve sosyal durumlar vardır. Bu nedenle inanç içerisinde bulunan Orta-Asya menşeli dini ve etnik kültür unsurlarının temelleri, hem İlhanlılar hem de Timurlular dönemleri sırasında inanca etki ettiği anlaşılmaktadır. Sultan İshak ortadan kaybolduktan sonra Şah Veys Kulu zuhur etmiştir. Bu dönem ile beraber Ehl-i Hak inancı üzerinde Türk etnik unsurlarının etkisinin artmaya başladığı görülmektedir. İran'da Ehl-i Haklar üzerine çalışmaları bulunan Sultani 'ye göre Şah Veys Kulu, Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu'da isyan eden Şah Kulu'dur. Bu görüşün doğruluğu tartışmalı olsa bile inancında Azerbaycan bölgesine doğru ilerlediği tartışmasızdır. Şah Veys Kulu sonrasında zuhur eden Muhammed Bey, Sehend dağı çevresinde yaşamıştır. Bu bölge tarihi Türk şehri olan Tebriz şehridir. Bu dönemde yazılan kelimeler Türkçedir. Bu yüzden denilebilir ki Ehl-i Hak inancı ve topluluğunun büyük çoğunluğunu teşkil eden Türk unsuru Muhammed Bey döneminden kalmadır. Muhammed Bey sonrasında zuhur eden oğlu Ateş Bey H. 11. yy'da doğmuştur (Hodabende,1382,s.28). Ateş Bey ile beraber Ehl-i Hak topluluklarında bulunan hanedan sistemine Ateş Bey hanedanı da eklenmiştir. Ehl-i hak tarihi hakkında özellikle İlhanlı ve Timur sonrası Karakoyunlular devleti zamanından başlayarak bölgede Şiilik, Şii tarikatlar artmıştır. Bu durum Ehl-i Hak inancının yayılmasını kolaylaştırmıştır. Tarihi olarak bu dönemde Ehl-i Hak sosyal yapısı içerisinde yer alan yedi hanedanın sayısı artmaya başlamış, Safevi devleti döneminde bu sayı 11 olmuştur.

Kısaca anlattığımız Ehl-i Hak inancının bu kısa tarihi içerisinde, Gazneli Mahmud, Şah İsmail, Şah Abbas, Nadir Şah Avşar gibi önemli devlet adamları da Ehl-i Hak inancının kutsal anlatılarında ve yazılı kaynaklarında yer almaktadırlar.

Ehl-i Haklarda Dini İnanışlar ve Ritüeller

Ehl-i Hak inancının temelinde mazhariyet inancı bulunmaktadır. Bu inanca göre Ehl-i Hak tanrısı, birbiri ardı sıra insanlarda zuhur etmiştir. Ehl-i Hak inancında bu kişiler yedi tanedir. Bunlar; Havendegar, Ali, Şah Hoşin, Sultan İshak, Şah Veys Kulu, Muhammed Bey ve Ateş Bey'dir. Bu inanışa dayanarak denilebilir ki, Ehl-i Hak tanrısı, zaman zaman insan şekline bürünen bir hal ile ortaya çıkmaktadır. Bu inanış yakın coğrafyalardaki benzer

inanç ve topluluklarda da bulunmaktadır. Ehl-i Haklar yedi büyük tecelli yanında bir de zat-ı mihman dedikleri bir konumdan da bahsetmektedirler. Bu kavram, tanrının kısa süreli olarak insanda zuhur etmesi halidir. Buna örnek olarak Şah İsmail gösterilebilir. Ehl-i Hak inancı hakkında birinci elden kaynaklar arasında yer alan *Surudha-ı Din-i Yarsan* adlı kitabın yazarı Suri'de yer alan zuhur cetveli şu şekildedir;

1. Havendegar; Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail,
2. Murtaza Ali; Salman, Muhammed, Kanber, Nesimi,
3. Şah Hoşin; Baba Bozorg, Baba Hüseyin, Baba Tahir, Baba Fakih,
4. Sultan-ı Alem; Davud, Bünyamin, Pir Musi, Rezbar,
5. Şah Kırmızı Puş; Ka Pire, Ka Arap, Ka Rahman, Rezbanu Hatun,
6. Muhammed Beg; Emir Can, Kara Puş, Ka Melekcan, Şehsuvar Aga,
7. Ateş Beg; Han Cemşid, Han Abdal, Han Elmas, Hatun Peri Hanum (Suri,1344, s.190).

Minorsky'de yer alan tecelli cetveli ise şu şekildedir;

1. Havandagar, Cibrail, Mikail, İsrail, Azrail,
2. Murtaza Ali, Salman, Kanbar, Hazret-i Muhammed, Nusayr, Fatima,
3. Şah Hoşin, Bab Buzurg, Kaka Reda, Kore-Faki, Baba Tahir, Mama Calala,
4. Sultan Sohak, Benyamin, Davud, Pir-İ Musi, Mustafa Doudan, Hatun Dayira,
5. Kırmızı(Şah Veys Kuli), Kameron, Yarican, Yarali, Şah Savar Aga, Razbar,
6. Mamad Beg, Camşid Beg, Almaş Beg, Abdal Beg, Parihan-i Şart,
7. Han Ataş, Han Cemşid, Han Almaş, Han Abdal, Dusti Hanum (Minorsky,1988, s.202).

Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde var olan başka bir inanış ise 'don be don' veya 'dona don' inancıdır. Bu inanca göre kişi öldükten sonra başka bir beden ile tekrar dünyaya gelir. Bazı araştırmacılar bu inanışı tenasüh veya reenkarnasyon olarak adlandırmışlardır. Ancak dona don inancı bu reenkarnasyon ve tenasüh inançlarından farklıdır. Kişi öldükten sonra dünyaya tekrar geldiğinde, bir önceki donundan daha üstün veya kâmil olarak dünyaya gelir. Ayrıca, don değişme 1001 sayısı ile sınırlıdır. Yukarı da isimleri geçen inançlar bu durum farklılık arz etmektedir. Bu nedenle denilebilir ki Ehl-i Hak değerler sistemi içerisinde var olan bu inanış benzerlerinde farklılık göstermektedir (Ruhani Nejat, 1385, s.165; Muhammedi, 1384, s.74).

Ehl-i Hak değerler sistemi ve topluluğunda ritüellerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Ehl-i Hak inancının ritüelleri genel olarak yukarıda bahsedilen Ehl-i Hak öğretisine bağlı olarak şekillenmiştir. Belirtmek gerekir ki yapılan ritüellerin Ehl-i Hak anlatılarına dayalı olan mitolojik temelleri

bulunmaktadır. Ehl-i Hakların yapmış oldukları ritüellerin başında cem gelmektedir. Cem töreni benzer şekilde yakın coğrafyalardaki diğer topluluklarda da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Ehl-i Hak cem töreninin kendine özgü farklılıkları bulunmaktadır. Ehl-i Hak cem töreni cemhaneler veya özel mekânlarda yapılmaktadır. Cem töreni esnasında, halife, seyid, hadem, kelamhan adlarında görevliler bulunmaktadır (Safizade,1375, s.566). Ehl-i Hak cem törenleri sırasında Anadolu Alevi-Bektaşî topluluklarında olan semah olmaz. Bunun yanı sıra Ehl-i Hak cem törenlerinde tanbur adı verilen bağlama, kelimeler ile beraber çalınmaktadır. Ehl-i Hak cem törenlerine kutsal dayanak olarak, Ehl-i Hak yaratılış anlatısında yer alan, dünyayı yaratan Havendegar'ın inciden çıkıp yedileri yaratması ve sonrasında beraberce yaptıkları cem törenini gösterilmektedir. Ehl-i Haklar genel olarak her Cuma akşamı cem töreni yapmaktadırlar. Bunun haricinde önemli günler de de cem töreni yapmaktadırlar (Gocaveri, 1376, s.107).

Ehl-i Hak ritüelleri arasında cem töreni sonrasında niyaz ritüeli gelmektedir. Niyaz altı şekilde sunulmakta ve dilek, şükür gibi amaçlar için yapılmaktadır. Niyazlar genel olarak kutsal ziyaret yerleri ve cemhanelerde yapılmaktadır. Bu törenler esnasında, bazen cem töreni de yapılmaktadır. Ayrıca bu törenler için görevliler bulunur. Niyazlar içerisinde *kurbani* olarak adlandırılan kanlı kurban törenlerinin önemli bir yeri bulunur. Bu törenler sırasında kemiklerin kırılmamasına ve kanın gömülmesine özellikle itina gösterilmektedir (Safizade,1981, s.11).

Ehl-i Haklarda iki çeşit oruç bulunmaktadır. Bunlar, '*ruze-i mernovi*' ve '*ruze-i kavaltas*' adlarını taşımaktadır. Bu iki oruçta üçer gün tutulmaktadır. Sultan İshak'ın Berzence'den Perdiver'e göçü esnasında bir mağaraya sığınıp üç gün burada aç ve susuz kalmasına dayanan ruze-i mernovi orucunun dördüncü günü bayram yapılmaktadır (İlahi, 1373, s.144).

Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan en önemli geçiş ritüeli 'Baş Tapşırma' törenidir. Yazılı kaynaklarda Farsça Ser-Seporden adı ile anılan bu tören, Türk olan Ehl-i Haklarca 'Baş Tapşırma' olarak adlandırılmaktadır. 'Baş Tapşırma', 'Baş Bağlama', 'Ceviz kırma' (جوز شکستن), 'Baş verme' (سر سپردن) gibi isimlendirmelerle anılan bu ritüel, inanca giriş için yapılan ve uygulanan bir ritüeldir. Ehl-i Hak olan ailelerin çocukları doğumlarının ilk haftasında adları konmalı ve bu tören ile birlikte bağlı olacakları hanedana katılmalıdırlar. Ayrıca Ehl-i Hak olmayıp ergenliğe erişip kendi isteği doğrultusunda Ehl-i Hak olmak isteyen kişiler içinde bu tören yapılmaktadır. Baş Tapşırma, Ehl-i Hakların önem verdiği en önemli ritüellerdendir. Yaratılıştan itibaren Bünyamin'e baş vermiş ve Davud'a ikrar vermiştir (Gocaveri,1376, s.136; Camizade ve Veysi, 1394, s.120).

Ehl-i Haklar arasında topluluk bilinci olmasına katkı sağlayan bir diğer ritüel ziyaretir. Ziyaret, Ehl-i Haklar için önemli olan kutsal kişilerin mezarlarına yapılmaktadır. Bu ziyaretler esnasında niyazlar sunulmaktadır. Ziyaret edilen yerler arasında Gerehban ve Perdîver başta gelmektedir. Ehl-i Haklar arasındaki ziyaret ritüeli atalar kültürü ile doğrudan alakalıdır (Selçuk,2017, s.179). Topluluğa önderlik etmiş kişiler, öldükten sonra da sıkıntıları çözen kutsallıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Ehl-i Haklar'da Sosyal Yapı

Ehl-i Hak topluluğu, değerler sistemine bağlı olarak sistemleştirdiği bir sosyal yapıya sahiptir. Bu sosyal yapının oluşum süreci Sultan İshak zamanına kadar dayanmaktadır. Sultan İshak zamanında oluşmaya başlayan sosyal yapı günümüze kadar bir takım değişikliklere uğramıştır. Bu süre boyunca inanca ve sosyal yapıya birçok etnik unsur ve kültürün etkileri olmuştur. Bu etkiler sonucunda meydana gelen Ehl-i Hak topluluğu sosyal yapısı yakın coğrafyalarda bulunan benzer topluluklardaki sosyal yapılar ile benzerlik göstermektedir.

Ehl-i Hak topluluğu inanç sistemi içerisinde yediler, ikinci yediler, kırklar, 72 pirlar gibi kutsal gruplar bulunmaktadır. Bu kutsal gruplar inancın kendisinden ortaya çıkmışlar ve zamanla sosyal yapıların oluşma sürecinde etkileri olmuştur. Yediler, zuhur eden tanrının yanında bulunan ve bazen sayıları dört, beş ve yedi olan kutsal kişilerdir. Minorsky'de yer alan Yedilerin isimleri şu şekildedir;

1. Benyamin, iki cihanın piridir,
2. Davud Kabud-Sevar, rüzgar süvarisi, bütün müminlerin rehberidir, delildir,
3. Pir Musi, Sultan İshak'ın katibi ve veziridir,
4. Pir Razbar, hakikatin meleği ve sırrıdır,
5. Mustafa Davudan, cellat, sipahsalar ve ölüm meleğidir,
6. Şah İbrahim buza-savar, buz süvarisi, Sultan İshak'ın veliahdı ve vekilidir,
7. Baba Yadigar, hakkın yadigarıdır (Minorsky,1988, s.204).

Bu kişilerin isimleri farklı cetvel ve kaynaklarda çeşitlilik göstermektedir. Bu kişiler inancın içerisinde yer alan ibadetlerde önemli görevler üstelenmektedir. Örneğin cem sırasından var olan Pir Cebrail veya Bünyamin donudur. Aynı şekilde Delil ise Davud donudur. Bu kişiler arasında mutlaka biri kadındır. Bu kadın genelde zuhur eden kişinin annesi durumundadır.

İkinci yediler, yedilerin dünyadaki temsilcileridir. Yediler için göktekiler, ikinci yediler için yerdekiler denilmektedir. İkinci yedilere Farsça, Heftevan'da denilmektedir. İkinci yediler Sultan İshak'ın manevi çocuklarıdır. Ehl-i Hak topluluğu içerisinde bulunan hanedanların soy

İbrahim Karaca
İran Ehl-i Hakları Örneğinde; İnanç Merkezli Toplulukların Sosyal Yapıları Oluşumunda Dini İnanışların Etkisi

dayanaklarıdır. Kıyamet gününde ikinci yedilerin cesetleri yok olup yediler ile bütünleşeceklerdir. Bu kişiler şunlardır; Seyid Mehmed, Seyid Eb’ul Vefa, Baba İsa, Mir Sur, Seyid Mustafa, Şeyh Şehabeddin, Şeyh Habibşah. (Gocaveri,1387, s.39; Tabibi III.,1349, s.1414).

Ehl-i Hakların sosyal yapıları içerisinde var olan bir diğer grup ise kırklardır. Kırklar, Ehl-i Hak inancı içerisinde bulunan kutsal kişilerdir. Bu kişiler şunlardır; “*Hu, Şeyh Hasan Basri, Şeyh Habib Acemi, Şeyh Abdullah Semerkandi, İbrahim Edhem, Şeyh Ebu Süleyman Davud B. Nestai Kerhi, Şeyh Maruf Kerhi, Abdurrahman Camii, Bayezid Bestami, Şeyh Cüneyd Bağdadi, Şeyh Meunşad, Şeyh Dineveri, Şeyh Ebu Muhammed Emeviye, Şeyh Cami Veciyeddin Elbekruyi, Şeyh Nemeddin Suhreverdi, Şeyh Kutbeddin Ebubekir Ebhuri, Şeyh Rükneddin Secasi, Şeyh Feriduddin Attar Nişaburi, Şems Tebrizi, Mevlana Celaleddin-İ Rumi, Mevlana Celaleddin-İ Belhi, Sultan Hamid, Aşık Paşa, Şeyh Fazıl Hak, Şeyh Şehabeddin Ahri, Şems Mağribi, Şeyh Cemaluddin, Şeyh Zahid Gilani, Şeyh Safiyeddin Erdebili, Şeyh Sadreddin Musi, Hoca Ali Siyah Puş, Şeyh Muhammed Muen Horosani, Hacı Bektaş-İ Veli, Pir İlyas, Hoca Yusuf Hayran, Seyid Muhammed Aczi, Sultan Hazri, Sultan Nikani, Baba Salman,*” (Babazade,1342, s.61-62).

Ehl-i Hak topluluğu ve inancı içerisinde var olan diğer kutsal grup ise 72 pirlerdir. Bu kişilerin özelliği inancın, farklı coğrafyalarda yayılmasına hizmet etmeleridir. Ehl-i Hak inancı içerisinde yer alan 72 Pirlere şu kişilerdir; “*Pir Süleyman Sistani, Pir Kamil Semerkandi, Pir Rukneddin, Pir Mikail, Davudani, Pir Nali Mardini, Pir Tahir Isfahani, Pir Şems Alemdar, Pir Kemal Mamulani, Pir Rasteguyi Karadağı, Pir Taki Şahuyi, Pir Haydar Loristani, Pir Nale Balemeyi, Pir Ahmet Loristani, Pir Taceddin Fars, Pir Hüseyin Kaşani, Pir Mahmud Bağdadi, Pir Abdülaziz Basrai, Pir İbrahim Caf, Pir Süleyman Erdelani, Pir Hak Erdebili, Pir Mansur Şusteri, Pir İsa Şakaki, Pir Haydar Gül Meydani, Pir Malek Goran, Pir Mahmut Mahideşti, Pir Bahtiyari, Pir İsa Basegani, Pir Halil Musuli, Pir Cafer Kurdistani, Pir Hamza Birişahi, Pir Hüseyin İstanbuli, Pir İlyas Moryasi, Pir Firuz Hindi, Pir Ayaz Mağribi, Pir Negaratani, Pir Kamer Serevkaneşi, Pir Tahmasb Kirmani, Pir Timur Oramani, Pir Rahmet Bembi, Pir Kubad Divane, Pir Kazım Kengaveri, Pir Danal Dalahuyi, Pir Safer Kakacayi, Pir Musa Miyaneyi, Pir Sure Hindeleyi, Pir Sadık Mazenderani, Pir Nimet Taberdar, Pir Dilaver Dereşişi, Pir Hayat Maçini, Pir Kamu Şami, Pir Hatim Hamedani, Pir Muhammed Şehrezuri, Pir Nari Oramani, Pir İsmail Kuhlani, Pir Nazdar Şirazi, Pir Neriman Şahuyi, Pir Tayyar Horasani, Pir Umar Kabei, Pir Ahmet Gencei, Pir Ahmer Berşahi, Pir Nadir Papaki, Pir Şehriyar Orami, Pir Mahmut Loristani, Pir Necmeddin Parsi, Pir Neke Tokami, Pir Hoşin Rujevi, Pir Mirda Hurdini, Pir Baba Gayb Hocavi, Pir Şemseddin, Pir Aziz Hodane, Pit Fethali Sahne-İ, Pir Rüstem Su, Sultan İshak Berzeneci, Pir Bünyamin,*

Seyid Mir Ahmed, Seyit Mustafa, Seyide Eb'ul Vefa, Seyid Şehabeddin, Seyid Habibşaş, Hacı Baveysi"(Safizade,1360, s.31-32).

Ehl-i Hak topluluğu hanedan adı verilen on bir farklı kutsal aileden meydana gelmektedirler. Bu kutsal ailelerin soyu Sultan İshak zamanında ortaya çıkan ikinci yedilere dayanmaktadır. Sultan İshak ölmeden önce ikinci yedilerin soyundan hanedanların kurulması istemiştir. Sultan İshak zamanında yedi kutsal hanedan kurulmuştur. Bu sayı günümüze kadar on bire ulaşmıştır. Daha sonra kurulan dört hanedanın soyu zat-ı mihman ailelerine dayanmaktadır. Toplamda on bir olan hanedan isimleri şu şekildedir; Şah İbrahimi Hanedanı, Baba Yadigari Hanedanı, Hamuşi Hanedanı, Ali Kalenderi Hanedanı, Mir Suri Hanedanı, Ateş Beyi Hanedanı, Seyid Mustafayı Hanedanı, Hacı Baveysi Hanedanı, Zennuri Hanedanı, Şah Hayasi Hanedanı ve Baba Haydari Hanedanı (Sultani, 1384, s.17; Fezayi,1388, s.316; Mehdiyani,1392, s.91; Tabibi III.,1349, s.1415; Ağaçeri ve İstahri,1392, s.9).

Ehl-i Hak sosyal yapısında yer alan hanedanlar arasında inançlar ve ibadetler açısından bazı farklı uygulamalar bulunmakla beraber, inancın temel unsurları ortak kabul edilmektedir. Örneğin Ateş Beyi hanedanı oruç tutmazken, diğer hanedanlar oruç tutarlar. Ehl-i Hak hanedanları İran siyasi coğrafyası içerisinde farklı bölgelerde yaşamakla beraber, yaşam bölgelerini hanedan için önemli ziyaret yerleri belirlemektedir. Hanedanlar içerisinde Ateş Beyi hanedanının nüfusu hemen tüm hanedanların sayısından fazladır. Ateş Beyi hanedanını oluşturan başlıca etnik unsur Türklerdir. Bunun yanı sıra Goranilerden de Ateş Beyi hanedanına bağlı olan kişiler bulunmaktadır.

Ehl-i Hakların etnik kökenlerine dair birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar içerisinde; Ehl-i Hakların tamamı ve Ehl-i Hak inancının bir Kürt inancı olduğu, Ehl-i Hak inancı ve topluluğunun Türk olduğu Ehl-i Hakların Gorani olduklarına dair fikirler ileri sürülmüştür. Bu tartışma ve görüşler Ehl-i Hak olan kişilerin fikirlerini yansıtmaktan ziyade, bu fikirleri ileri atan kişilerin siyasi kaygılarından kaynaklanmaktadır. Ehl-i Haklar kendilerini herhangi bir etnisiteye dayandırmaksızın Ehl-i Hak milleti olduklarını söylemektedirler. Bu durum dini inanış ve uygulamalarına da yansımıştır. Sultan İshak zuhur ettiğinde Goranice konuşmuştur. Sultan İshak, Perdiver'de kaybolduktan sonra Anadolu'da Hacı Bektaş-ı Veli olarak zuhur etmiştir. Hacı Bektaş-ı veli Türkçe konuşmaktadır. Aynı şekilde Şah Hoşin, Loristan'da zuhur etmiş ve Lorice konuşurken son iki büyük zuhur olan Muhammed Bey ve Ateş Bey Türkçe konuşmaktadır. Ehl-i Haklar için büyük öneme sahip olan serencam ve kelimeler, Goranice, Farsça ve Türkçe yazılmıştır. Günümüzde Ehl-i Hak hanedanları içinde nüfusça fazla olan Ateş Beyiler Türkçe konuşurlar. Bu yüzden Ehl-i Hak inancını etnik bir unsur olarak değerlendirmek yanlıştır. Ancak, kimlikleri tartışmalı olan Goranice konuşan Goranilerin tamamı Ehl-i Hak'tır. Goranilerin etnik durumları hakkında belirsizlik hala devam etmektedir. Kapalı bir topluluk olma özelliği

gösteren Ehl-i Hak topluluğuna kan bağı bulunmayan kişilerinde dâhil olduğu görülmektedir. Bu kişilere Çespide denilmektedir. Bu kişiler Baş Tapşırma töreni ile inanca girerler. Aslında bu durum bile Ehl-i Hak inancı ve topluluğu için etnisitenin önemli olmadığını göstermektedir.

Sonuç

13. yy'da Sultan İshak tarafından İran'ın batı bölgelerinde kurulmuş ve yayılmış olan Ehl-i Hak inancı değerler sistemi bağlamında kendi topluluğunu ortaya çıkarmıştır. Günümüzde İran'da yaşayan Ehl-i Haklar inançlarını ve yaşayışlarını korumakta ve varlıklarını sürdürmektedir. Ehl-i Hak inancının temelini *dona don* ve *zuhur* inançları oluşturmaktadır. Zuhur cetvelini ardı sıra zuhur eden yedi kişi oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra *dona don* inancı ile de inancın ve topluluğun sürekliliği sağlanmaktadır. Cem, oruç, kurban, ziyaret gibi ibadetler yapan Ehl-i Haklar bu ibadetler sayesinde belirli günlerde bir araya gelerek dayanışmalarını artırmaktadırlar. Ehl-i Hak topluluğunun sosyal yapısını oluşturan hanedan sistemi ise, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Günümüzde on bir farklı hanedan bulunmaktadır.

13.yy'da kurulan Ehl-i Hak inancı, beraberinde etnisiteye dayanmayan bir topluluk ortaya çıkarmıştır. İncanın ortaya çıkardığı bu topluluk, inancın kuruluşundan günümüze kadar, bir takım siyasi ve sosyal etkilere maruz kalarak günümüzdeki şeklini almıştır. Nitekim inanç, kutsal ailelere ihtiyaç duymuş ve bu ailelere ikinci yediler, dip atalık etmiştir. Hanedan adı verilen bu aileler içerisinde *pir* ve *delil* kurumları oluşmuş bu kişilere de yediler içerisinde *pir Bünyamin* ve *Davud* seçilmiştir. Donadon inancı ile bu ailelerin ve sosyal yapının, sürekliliği sağlanmıştır. Bu sayede inanç kendi değerler sistemine uygun bir sosyal yapıyı meydana getirmiştir. Sonuç olarak Ehl-i Hak inancı, kurulduğu ve yayıldığı dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarına bağlı olarak, inanç değerlerine uygun bir sosyal yapıyı meydana getirmiştir.

Kaynakça

- Agaceri, S. H. ve İstahri H. (1392). "Negahi Nov be Ayin-i Ehl-i Hak ba Tekiye Ber Kitab-ı Serencam". *Tarihname-i Harzemi* (نگاهی نو به آیین اهل حق با تکیه بر کتاب سرانجام). 2,1-24. (تاریخنامه خوارزمی)
- Babazade, P. (Bita). *Hemase-i Por Şukuve-i Ehl-i Hak-ı Çihiltenan* (حماسه پر شکوه اهل حق چهل تنهن). Tahran.
- Ceyhunabadi, H. N. (1373). *Şah Name-i Hakikat ya Hak'ul Hakayık* (حق الحقایق یا شاهنامه حقیقت). Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).
- Hocaeddin, M. A. (1362). *Sersepordegan* (سر سپردگان). Tahran: Menuçehri (منوچهری).
- Hodabende, A. (1382). *Şenaht-ı Fırka-ı Ehl-i Hak* (شناحت فرقه اهل حق). Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir (انتشارات امیر کبیر).
- İlahi, N. A. (1373). *Asar'ul Hak I. (Çap-ı Çeharom)* (آثار الحق). Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).

- İlahi, N. A. (1373). *Asar'ul Hak II*. (Çap-ı Çeharom) (آثار الحق). Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).
- İlahi, N. A. (1373). *Burhan'ul Hak* (Çap-ı Heştom) (برهان الحق). Tahran: İntişarat-ı Ceyhun (انتشارات جیحون).
- Minorsky, V. F. , “Ehl-i Hak “, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1988, s.51-54.
- Ruhani Nejat, H. (1385). “Ehl-i Hak Der Ayine-i Hakikat”(اهل حق در آینه حقیقت) *Felsefe ve Kelam* (فلسفه و کلام).39,165-196.
- Safizade, S. (1360). *Meşahir-i Ehl-i Hak* (مشاهیر اهل حق). Tahran: Tahuri (طهوری).
- Safizade, S. (1361). *Dovre-i Heftvane* (دوره هفتوانه). Tahran: Tahuri (طهوری).
- Safizade, S. (1375). *Name-i Serencam ya Kelam-ı Hezane* (نامه سرانجام یا کلام خزانه) (انتشارات هیرمند) Tahran: İntişarat-ı Hirmend (انتشارات هیرمند).
- Selçuk, A.(2017). *Anşa Bacılı Ocağı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sultani, M. A. (1377). *Kıyam-ı Nuhzet-i Aleviyan-ı Zagros II* (قیام نهضت علویان زاگرس II) (نشر سها) Tahran: Neşr-i Soha (نشر سها).
- Sultani, M. A. (1382). *Kıyam-ı Nuhzet-i Aleviyan-ı Zagros I* (قیام نهضت علویان زاگرس I) (نشر سها) Tahran: Neşr-i Soha (نشر سها).
- Suri, M. (1344). *Surudha-ı Din-i Yarsan* (سرودهای دینی یارسان) Tahran: Emir Kebir (امیر کبیر).
- Sümer, F. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*. İkinci Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yezdanpenah, Ş. (1394). *Nakd-i Novber-i Ayin ve Meram-ı Ehl-i Hak* (نقدی نو بر آیین و مرام اهل حق) (آینده درخشان) Kum: Ayende-i Dıraşan (آینده درخشان).

İbrahim Karaca
İran Ehl-i Hakları Örneğinde; İnanç Merkezli Toplulukların Sosyal Yapıları Oluşumunda Dini
İnanışların Etkisi